

Recenzja naukowa

Wizerunek miasta w aspekcie wielkich wydarzeń religijnych – Światowe Dni Młodzieży Kraków 2016

Paweł Plichta

pawel.plichta@uj.edu.pl

Uniwersytet Jagielloński

Redakcja naukowa: Agata Niemczyk, Renata Seweryn

Wydawca: Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa

Seria: Zarządzanie

Podseria: Turystyka – Rekreacja – Sport

Rok wydania: 2018

Liczba stron: 180

ISBN: 978-83-812-8553-7

ISBN e-book: 978-83-812-8554-4

Przez trzy lata Kraków skupiał uwagę osób zainteresowanych jednym ze współczesnych, masowych wydarzeń religijnych, jakim od połowy lat 80. XX wieku są Światowe Dni Młodzieży. 28 lipca 2013 roku na plaży Copacabana papież Franciszek, kończąc XXVIII Światowe Dni Młodzieży, zaprosił młodych ludzi z całego świata na kolejne spotkanie do Polski. Po Częstochowie, która była pierwszym polskim gospodarzem ŚDM w 1991 roku, Kraków dołączył do kilkunastu miast na świecie kojarzonych z religijnymi, modlitewnymi spotkaniami papieża z młodymi, obok Rzymu (1985, 2000), Buenos Aires (1987), Santiago de Compostela (1989), Denver (1993), Manili (1995), Paryża (1997), Toronto (2002), Kolonii (2005), Sydney (2008), Madrytu (2011), Rio de Janeiro (2013), Panamy (2019) i Lizbony, gdzie ŚDM mają odbyć się w 2023 roku. Perspektywa przyjazdu do grodu Kraka tysięcy osób stała się również powodem organizacji w Polsce wielu wydarzeń o różnym charakterze i zasięgu

poświęconych ŚDM. O początkach i ewolucji spotkań młodych z papieżem przypominano w trakcie zorganizowanej przez Uniwersytet Jagielloński i Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie międzynarodowej konferencji pt. „Światowe Dni Młodzieży. Źródła i rozwój idei // Le Giornate Mondiali della Gioventù. Fonti e sviluppo di un'idea universale”. W dniach 1-2 kwietnia 2016 roku, czyli na krótko przed przyjazdem tłumów pielgrzymów do miasta Jana Pawła II, w murach Collegium Novum UJ spotkali się przedstawiciele miast organizujących ŚDM w poprzednich latach [por. Jackowski 2016]. Wśród wielu poruszanych i analizowanych wątków – już wówczas podkreślano jak istotnym czynnikiem dla wizerunku każdego z tych miast były ŚDM, choć formy ich promocji a także sposoby ich relacjonowania zmieniały się na przestrzeni lat. Warto w tym miejscu wspomnieć, że efektem tego przedsięwzięcia była publikacja, w której przedstawiono spektrum rozmaitych zagadnień związanych z tym wielkim wydarzeniem [Stala, Porębski 2016]. Wielu uczonych wykorzystało wielkie wydarzenie religijne odbywające się w stolicy Małopolski jako okazję do przeprowadzania badań empirycznych z zastosowaniem sobie właściwych narzędzi, metod i perspektyw badawczych. W ich wyniku opublikowano raporty, artykuły i prace naukowe ukazujące znaczenie i wpływ ŚDM na zagranicznych i polskich uczestników wydarzenia [por. Bajgier-Kowalska, Tracz 2019; Niedźwiedź 2019, 2017b; Grabińska 2018; Narbona, Arasa 2018; Stala, Guzik 2018; Seweryn 2017a-b; 2018; Tutak 2018; Borkowski 2017; Kieca, Kleska 2017; Kusiak 2017; Panuś 2017; Połowianiuk i in. 2017a-c; Czech, Korporowicz, Porębski 2016; Czech, Żaliński 2016; Kozak, Pęziński 2016; Labendowicz 2016; Rysz 2016; Stachowska 2016; Szczodry 2016], a także mieszkańców Krakowa i innych miejscowości goszczących młodych ludzi z całego świata [por. Bik, Stasiak 2020; 2017]. Tylko w ramach Uniwersytetu Jagiellońskiego powstało też kilkadziesiąt prac dyplomowych, których tematem uczyniono ŚDM.

W ten nurt naukowej analizy wpisuje się także bardzo interesująca publikacja pod redakcją Agaty Niemczyk i Renaty Seweryn pt. *Wizerunek miasta w aspekcie wielkich wydarzeń religijnych* wydana w 2018 roku w serii „Zarządzanie” i podserii: „Turystyka – Rekreacja – Sport”. Mimo że od daty jej publikacji przez Wydawnictwo C.H. Beck minęły już dwa lata, warto wspomnieć o niej na łamach czasopisma „Turystyka Kulturowa” z kilku względów. Po pierwsze, dotyczy ona w istocie turystyki religijnej – traktowanej jako jedna z form turystyki kulturowej [Mikos v. Rohrscheidt 2016a, s. 191]. Po drugie, Autorzy podjęli temat kształtowania wizerunku miasta: zasadniczy dla wszelkich działań marketingowych, zwłaszcza w obszarze turystyki, w zakresie zaś

mechanizmów i procesów niezwykle interesujący także w wymiarze kulturoznawczym. Po trzecie, badania zostały przeprowadzone dokładnie rok po wielkim wydarzeniu religijnym, ujawniając, jaki był konkretny wpływ ŚDM jako imprezy masowej na decyzje turystów o przyjeździe do stolicy Małopolski. Po czwarte, badaniami objęto także samych mieszkańców Krakowa, co pozwoliło przeprowadzić ciekawe porównania i sformułować wnioski dotyczące organizacji wielkich wydarzeń w mieście. Po piąte, w sposób skrupulatny i całościowy przedstawiono proces badawczy [por. Niemczyk 2017; 2018]. Po szóste, recenzowana publikacja poszerza spektrum prac poświęconych wizerunkowi Krakowa [m.in. Niedźwiedź 2017a; Przyczyna 2017; Dużyk-Dyna 2016; Komusińska 2015; Paliś 2015; Pawlina, Pilch 2014; Plichta 2014; Seweryn 2014; Brańka 2013; Banaszkiwicz 2012; Gryszel, Nawrocka 2011; Prylińska 2011; Prylińska, Klimek 2011; Niedźwiedź 2006] oraz wzbogaca wieloaspektowe piśmiennictwo dotyczące Światowych Dni Młodzieży [por. Gonzalez, Loreto, Zahra 2019; Mandes, Sadłoń 2018; De la Cierva 2018; Chagas 2015; Muolo 2015; Wierzbieniec 2014; Cleary 2013a-b; Halter 2013; Kalinowska-Żeleźnik, Lusińska 2011; Norman, Johnson 2011; Singleton 2011; Mason 2010; Pfadenhauer 2010; Hepp, Krönert 2009; Rymarz 2007].

Praca składa się z dziewięciu rozdziałów przygotowanych przez autorów, pracowników Katedry Turystyki Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, którymi są w kolejności alfabetycznej: Jadwiga Berbeka, Zbigniew Borek, Krzysztof Borodako, Krzysztof Lipecki, Agata Niemczyk, Michał Rudnicki, Józef Sala, Renata Seweryn, Dominik Ziarkowski. Zasadnicze części poprzedzone zostały „Wstępem” [s. 7-11], w którym przedstawiono cel badań i w konsekwencji także ich opracowania, „którym jest ocena wizerunku miasta w kontekście wielkiego wydarzenia religijnego na przykładzie miasta Krakowa” [s. 9¹]. W tej części określono jedenaście celów częściowych, postawiono sześć pytań badawczych oraz sformułowano siedem hipotez częściowych. Badania empiryczne przeprowadzono od czerwca do lipca 2017 roku wśród 604 mieszkańców oraz 1 194 odwiedzających Kraków [s. 117; Niemczyk 2017, s. 127].

Mocną stroną pracy jest logiczna konstrukcja pozwalająca czytelnikowi z szerokiej i równocześnie eksperckiej perspektywy zapoznać się z problematyką miasta w kontekście wielowymiarowego produktu turystycznego. Temu szczegółowemu zagadnieniu został poświęcony pierwszy rozdział pt. „Miasto jako produkt turystyki religijnej” autorstwa Agaty Niemczyk [s. 13-29]. Zarysowano w nim

¹ Zapis wyłącznie numerów stron oznacza odwołania do recenzowanej pracy.

także znane trudności terminologiczne związane z określeniem zakresu turystyki religijnej, pielgrzymek i innych form oraz motywacji podróży do miejsc kultu, w których centralny element stanowią obiekty sakralne.

Rozdział drugi pt. „Wielkie wydarzenia jako atrakcje turystyczne miasta” opracował Krzysztof Borodako [s. 31-40]. Po zdefiniowaniu terminów takich jak „wydarzenie” (*event*), „duże wydarzenie”, „megawydarzenie” (*mega-event*) i ich klasyfikacji, Autor przedstawił aspekty marketingu dużych wydarzeń w odniesieniu do kilku perspektyw: kraju i miasta gospodarza, właściciela, samego wydarzenia i sponsora. Fazy organizacji dużych wydarzeń zostały omówione z wykorzystaniem kilku koncepcji. W tej części studium zwrócono też uwagę na zasadę Joe Goldblatta – 5W (*Why?, Who?, When?, Where?, What?*) oraz dodawany do nich m.in. przez Barry’ego Cohena, Lindę Ralston i in. szósty element – efekt *Wow* [s. 38-39]. W ostatniej części wskazano na pozytywne korzyści dla miast-gospodarzy kreowane przez wielkie wydarzenia. Szkoda, że wspomniany jedynie wątek poczucia dumy mieszkańców z udanej organizacji wydarzenia nie został rozwinięty w tym miejscu [s. 40].

W trzecim rozdziale Dominik Ziarkowski zaproponował przegląd wydarzeń religijnych na świecie [s. 41-54]. Najpierw przedstawiono te związane z chrześcijaństwem, wyodrębniając w nich celebracje najważniejszych świąt (Wielkanoc z Triduum Paschalnym; Boże Narodzenie oraz okresy Wielkiego Post i Adwentu), uroczystości w miejscach kultu religijnego i pozostałe wydarzenia. W drugiej części zarysowano wydarzenia „obchodzone” w innych religiach, tj. judaizmie – Pesach, Jom Kippur, Rosz ha-Szana, Sukkot, Jom Jeruszałaim, islamie – Święto Ofiar, Nowy Rok, pielgrzymki do Mekki (*hadżdż* i *umra*), Medyny, Jerozolimy, Hebronu, Kairuanu oraz „rozmaite święta” i pielgrzymki w hinduizmie np. Mahaśiwaratri, Rama Nawami, Kryszna Dżanmasztami, Holi, Onam, a w buddyzmie – Wesak, Dzień Paranirwany Buddy i Nowy Rok. W trzeciej części wskazano na motywacje w turystyce religijnej i związanie z nimi zainteresowania miejscami, ale także praktykami religijnymi.

Jadwiga Berbeka w czwartym rozdziale przedstawiła rolę wielkich wydarzeń w procesie kształtowania wizerunku miasta [s. 55-65]. Omówione zostały najpierw kwestie teoretyczne i terminologiczne takich zagadnień jak: wizerunek, tożsamość, tożsamość miasta a także *genius loci*. Za Agnieszką Łuczak wskazano determinanty wpływające na wizerunek miasta, do których należą: środki identyfikacji wizualnej,

wewnętrzna i zewnątrz promocja oraz sposoby zachowania władz i mieszkańców miasta. Natomiast w odniesieniu do identyfikacji wizerunku przywołano i scharakteryzowano jego trzy wymiary: kognitywny, afektywny i konatywny, o czym pisali m.in. Jacquelin A. Burgess, Eliahu Stern, Shaul Krakover, Agnieszka Stanowicka-Traczyk, Ewa Glińska, Magdalena Florek i Anna Kowalewska. W rozważaniach podkreślono, że wizerunek jako „pewien skrót myślowy” [s. 60] umożliwi subiektywne zróżnicowanie miast i podejmowanie na tej podstawie decyzji przez interesariuszy. W dalszej części omówiono także inne atrybuty miejsca oraz czynniki kreowania jego wizerunku, przy czym podkreślono znaczenie wielkich i charakterystycznych wydarzeń (*hallmark events*), zarówno w procesie kreacji, jak i modyfikacji postrzegania miasta.

Rozdział piąty autorstwa Zbigniewa Borka traktuje o Krakowie jako wielowymiarowym produkcie turystyki religijnej [s. 67-79]. Autor zarysował w nim zwięźle różnorodność religijną miasta, tak w obszarze chrześcijaństwa, jak i niechrześcijańskich tradycji, przechodząc następnie do ukazania potencjału miasta w obszarze turystyki religijnej. Elementy krakowskiej infrastruktury turystycznej, którą tworzą baza noclegowa, gastronomiczna, komunikacyjna i towarzysząca, stanowią kolejne punkty rozważań Autora. Rozdział kończy zwięźle podsumowanie krakowskiej oferty turystyki religijnej w perspektywie obecnej sytuacji i przyszłości.

Opracowany przez Renatę Seweryn rozdział szósty [s. 81-97] rozpoczyna najciekawszą, analityczną część monografii. Przywołując wyniki badań z lat 2012-2016, Autorka przedstawiła, jak kształtował się przyjazdowy ruch turystyczny do Krakowa w odniesieniu do turystów motywowanych religijnie. Zostali oni zaprezentowani na tle innych osób odwiedzających miasto Karola Wojtyły.

Z kolei w rozdziale siódmym Józef Sala scharakteryzował Światowe Dni Młodzieży w kontekście wielkiego wydarzenia o charakterze religijnym [s. 99-114]. Zarysowano w nim ogólną ideę oraz historię trzydziestu ŚDM. Następnie omówiono stronę organizacyjną ŚDM w Krakowie w 2016 roku oraz przedstawiono przykładowe opublikowane wyniki badań pt. *Odbiór Światowych Dni Młodzieży i jego kulturowe konteksty. Raport z badania uczestników Światowych Dni Młodzieży Kraków 2016.*

Ósmy rozdział autorstwa Krzysztofa Lipeckiego pt. „Metodyka badań własnych” zawiera założenia prowadzonych przez zespół badań i prezentuje przeprowadzony proces badawczy [s. 115-127]. Zastosowano w nim sondaż diagnostyczny przeprowadzony techniką badań ankietowych.

W ostatnim, dziewiątym rozdziale publikacji, Michał Rudnicki przedstawił analizy zebranego materiału, odpowiadając na postawione pytania badawcze oraz weryfikując sformułowane hipotezy badawcze [s. 129-152]. W zwięzłym i rzeczowym podsumowaniu [s. 153-157] Renata Seweryn stwierdziła, że potwierdzono hipotezę główną, iż wielkie wydarzenia religijne kształtują pozytywny wizerunek miasta. W odniesieniu zaś do ŚDM 2016 przeprowadzone badania i ich wyniki pozwoliły na wnioskowanie, że „uczestnictwo w ŚDM wpłynęło na wyższą ocenę wizerunku Krakowa w opinii mieszkańców i gości odwiedzających miasto, na jego poprawę, a w przypadku turystów – także na decyzję o ponownym przyjeździe” [s. 157]. Warto sięgnąć po tę publikację, aby się przekonać, które elementy produktu turystycznego, wielkiego wydarzenia religijnego, czyli ŚDM 2016, miały i w jakim stopniu wpływ na wizerunek Krakowa.

W książce zamieszczono spisy: 48 rysunków, 19 tabel, 2 ilustracji. Imponujący spis bibliograficzny zawiera ponad 270 pozycji. Wykazano też 34 źródeł internetowych. Indeks [tematyczny] ułatwia odszukanie wyjaśnianych przez Autorów szczegółowych zagadnień [s. 159-180].

W trakcie lektury monografii nasunęły się spostrzeżenia i polemiczne uwagi, które w tym miejscu zostaną przedstawione łącznie. Mając na uwadze słuszną dążność Agaty Niemczyk do syntetycznego przedstawienia różnych typów uczestników turystyki religijnej, warto było przywołać i odnieść się w tej części rozważań do typologii zaproponowanej przez Armina Mikosa von Rohrscheidta [2016b]. Natomiast definicję sanktuarium można łatwo ustalić i precyzyjnie zacytować ze źródła, czyli rozdziału III „Sanktuarium” Kodeksu Prawa Kanonicznego, kan. 1230 [por. s. 26; Adamczyk 2014; Dudziak 1983]. Domniemywać można, że w odniesieniu do koncepcji „*homo oeconomicus*” Autorce chodziło także o ujęcie „*animal spirits*” – w ramach ekonomii behawioralnej [por. s. 28].

Mimo że w części traktującej o wielkich wydarzeniach i miejscu ich organizacji wspomniano o publikacjach wskazujących „na rozbieżne doniesienia – mówiące o pozytywnych, negatywnych [– raczej efektach], mieszanych korzyściach, a także braku istotnego oddziaływania” [s. 39], skupiono się jedynie na tych pozytywnych. Tymczasem to właśnie mieszkańcy Krakowa w lokalnym referendum w 2014 roku zdecydowanie (69,72%) odrzucili forsowany przez władze pomysł zorganizowania i przeprowadzenia wielkiego wydarzenia sportowego – Zimowych Igrzysk Olimpijskich w 2022 roku [BIP MK 2014]. Warto było w tym miejscu przedstawić i ten mniej

optymistyczny punkt widzenia – choćby w odniesieniu do krytycznych głosów i obaw dotyczących ŚDM w Krakowie, bo i takie przecież były formułowane w debacie publicznej. Przyznać jednak należy, że obraz wielkich wydarzeń został zobiektywizowany, dzięki uwagom Jadwigi Berbeki. Autorka czwartego rozdziału wspomniała bowiem o ich negatywnym wpływie na miasto/region i tzw. efekcie wypierania, czyli rezygnacji „z przyjazdów turystów, którzy planowali przyjazd, ale na skutek [wielkiego] wydarzenia zmienili decyzję, czy też turystów, którzy systematycznie odwiedzają dane miasto, ale odstraszył ich fakt goszczenia dużego wydarzenia” [s. 65].

Recenzowana publikacja z racji podjętej głównej problematyki – wielkiego wydarzenia religijnego, jakim są Światowe Dni Młodzieży, dotyczy sfery religijnej i z tego głównie powodu przykuła uwagę autora tej wypowiedzi. W tym zakresie oprócz dostrzeżonych usterek, warto skomentować kilka kwestii poruszonych w trzecim, piątym i siódmym rozdziale. Obrzęd posypania głów wiernych popiołem w Środę Popielcową następuje nie „po mszy świętej” [s. 42], ale w jej trakcie – po homilii [por. KEP 1986, s. 62-63]. *Mandatum*, czyli obrzęd umywania nóg, również współcześnie stanowi element liturgii Wielkiego Czwartku, praktykowany nie tylko przez papieży [s. 42] ale wszędzie „tam, gdzie względy duszpasterskie za tym przemawiają” [KEP 1986, s. 127]. Przy czym osobami nie są tylko „starcy” [por. 42] ale po prostu dwunastu mężczyzn [KEP 1986, s. 127], choć ten zwyczaj zmienił papież Franciszek, obmywając nogi zarówno mężczyzn, jak i kobiet już w trakcie pierwszej liturgii Wielkiego Czwartku, której przewodniczył 28 marca 2013 roku i w kolejnych latach. Wśród wymienionych „świąt związanych z osobą Matki Bożej” pominięto uroczystość Zwiastowania Pańskiego przypadającą 25 marca [por. s. 44]. „Najważniejszym chrześcijańskim kościołem na świecie” nie jest bazylika św. Piotra w Rzymie, jak można wywnioskować z opisu lokalizacji auli Pawła VI w Watykanie [por. s. 47]. Takim kościołem jest dla chrześcijan bazylika Grobu Świętego w Jerozolimie, natomiast dla katolików także bazylika św. Jana na Lateranie nosząca zresztą tytuł: *Sacrosancta lateranensis ecclesia omnium urbis et orbis ecclesiarum mater et caput*. W kontekście tradycji żydowskiej powinno się używać adekwatnej kulturowo i religijnie nazwy – *Bereszit* zamiast „[K]sięgę Rodzaju” oraz Tanach – zamiast „Starego Testamentu” [s. 49]. Nie do końca sformułowanie „[kalendarz] wyznawców Allaha” [s. 49; 51] jest poprawne. Podobnie jak nie używa się w odniesieniu np. do chrześcijan amerykańskich określenia „wyznawcy Goda”, niemieckich „wyznawcy Gotta”, czy hiszpańskich „wyznawcy Diosa”. Z religioznawczego punktu widzenia muzułmanie – podobnie jak

żydzi i chrześcijanie są monoteistami, wyznawcami osobowego Boga. Na mapie współczesnych szlaków prowadzących do Santiago de Compostela oprócz Małopolskiej Drogi św. Jakuba przez Kraków przebiega również oznakowany szlak *Via Regia* [por. Plezia 2009; Mróz 2012].

W kontekście analizowanej problematyki warto było podać pełną nazwę Międzynarodowego Portu Lotniczego im. Jana Pawła II Kraków-Balice [por. s. 75]. Postać papieża Polaka wpisuje się i kształtuje wizerunek miasta już w pierwszym kontakcie turystów docierających drogą powietrzną do Małopolski. Biorąc pod uwagę obiekty związane z różnymi tradycjami religijnymi w Krakowie, zamiast „wiele świątyń zarówno chrześcijańskich, jak i niechrześcijańskich” [s. 78] należało sformułować tę myśl „wiele obiektów” lub inaczej – synagogi nie są świątyniami, a z pewnością Autor i je miał w tym miejscu na myśl. W dwóch zauważonych miejscach powinno być raczej „[Matki] Bożej” [s. 82, 145].

Józef Sala słusznie zauważył, że „kolejne ŚDM mają odrębne hasło motto zaczerpnięte z Biblii” [s. 100]. Te krótkie perykopy nie tylko skłaniają do refleksji i są rozwijane w papieskich wypowiedziach, stanowią one też element wykorzystywany do celów promocyjnych – pojawiają się na pamiątkach, gadżetach i materiałach promocyjnych. Warto nadmienić, że w przypadku krakowskiego wydarzenia motto: „Błogosławieni miłosierni, albowiem oni miłosierdzia dostąpią” (Mt 5,7²) wpisywało się nie tylko w trwający od 8 grudnia 2015 roku do 20 listopada 2016 roku Nadzwyczajny Jubileusz Miłosierdzia, czyli Rok Jubileuszowy, ale także w budowany od wielu lat – szczególnie w odniesieniu do turystyki religijnej i pielgrzymek – wizerunek Krakowa jako miasta i centrum kultu Miłosierdzia Bożego [Liro 2013; Jackowski, Sołjan 2010a-b; Jackowski 2001; Sołjan, Matlak 2001; Mróz 2001, 2000; Socha 2001, 2000; Rapacz, Kaszowski 2001]. Autor niedokładnie przytoczył tylko kilka odniesień biblijnych [s. 103, 104, 106], wspomniał też wybiórczo o hymnach [Manila, Paryż, Rzym 2000] i symbolach spotkań międzynarodowych [Manila], pomijając opisy miast: Sydney, Toronto i Manili. Dobrym rozwiązaniem byłoby przedstawienie danych liczbowych w formie graficznej. Charakteryzując kolejne wydarzenia i przywołując ich motto, dobrze byłoby informacje ujednoczyć, podając nie tylko sigła, ale także nawiązujące do nich hymny oraz symbolikę logotypów [jak na s. 103], czyli w przypadku I ŚDM w 1985 roku w Rzymie: „Abyście umieli zdać sprawę z nadziei,

² Cytaty biblijne za: Dąbrowska, Piętka 2015, w przypadku zaś haseł od 2016 roku za: Jankowski i in. 2000.

która jest w was” (1 P 3,15) – hymn *Resta qui con noi*; II ŚDM w 1987 roku w Buenos Aires: „Myśmy poznali i uwierzyli miłości, jaką Bóg ma ku nam” (1 J 4,16) – *Un nuevo sol*; III ŚDM w 1988 roku w diecezjach: „Zróbcie wszystko, cokolwiek wam powie” (J 2,5); IV ŚDM w 1989 roku w Santiago de Compostela: „Jam jest Drogą i Prawdą, i Życiem” (J 14,6) – *Somos los jovenes del 2000*; V ŚDM w 1990 roku w diecezjach: „Ja jestem krzewem winnym, wy – latoroślami” (J 15,5); VI ŚDM w 1991 roku w Częstochowie: „Otrzymaliście ducha przybrania za synów” (Rz 8,15) – *Abba, Ojczy*; VII ŚDM w 1992 roku w diecezjach: „Idźcie na cały świat i głoscie Ewangelię” (Mk 16,15); VIII ŚDM w 1993 roku w Denver: „Ja przyszedłem po to, aby (owce) miały życie i miały je w obfitości” (J 10,10) – *We are one body*; IX ŚDM w 1994 roku w diecezjach i X ŚDM w 1995 roku w Manili: „Jak Ojciec Mnie posłał, tak i Ja was posyłam” (J 20,21) – *Let us tell the world of his love*; XI ŚDM w 1996 roku w diecezjach: „Panie, do kogóż pójdziemy? Ty masz słowa życia wiecznego” (J 6,68); XII ŚDM w 1997 roku w Paryżu: „Nauczycielu, gdzie mieszkasz? Chodźcie, a zobaczycie” (J 1, 38-39) – *Maître et Seigneur, Venu chez nous*; XIII ŚDM w 1998 roku w diecezjach: „Duch Święty nauczył was wszystkiego” (por. J 14,26); XIV ŚDM w 1999 roku w diecezjach: „Ojciec miłuje was” (por. J 16,27); XV ŚDM w 2000 roku w Rzymie: „Słowo stało się Ciałem i zamieszkało wśród nas (J 1,14) – *Emmanuel*; XVI ŚDM w 2001 roku w diecezjach: „Jeśli kto chce iść za Mną, niech się zaprze samego siebie, niech co dnia bierze krzyż swój i niech Mnie naśladuje!” (Łk 9,23); XVII ŚDM w 2002 roku w Toronto: „Wy jesteście solą dla ziemi, wy jesteście światłem świata” (Mt 5,13-14) – *Lumiere de monde*; XVIII ŚDM w 2003 roku w diecezjach: „Oto Matka twoja!” (J 19,27); XIX ŚDM w 2004 roku w diecezjach: „Chcemy ujrzeć Jezusa” (J 12,21); XX ŚDM w 2005 roku w Kolonii: „Przybyliśmy oddać Mu pokłon” (Mt 2,2) – *Venimus adorare eum*; XXI ŚDM w 2006 roku w diecezjach: „Twoje słowo jest lampą dla moich kroków i światłem na mojej ścieżce” (Ps 119[118],105); XXII ŚDM w 2007 roku w diecezjach: „Miłujcie się wzajemnie tak, jak Ja was umiłowalem” (J 13,34); XXIII ŚDM w 2008 roku w Sydney: „Duch Święty zstąpi na was, otrzymacie Jego moc i będziecie moimi świadkami” (Dz 1,8) – *Receive the power*; XXIV ŚDM w 2009 roku w diecezjach: „Złożyliśmy nadzieję w Bogu żywym” (1 Tm 4,10); XXV ŚDM w 2010 roku w diecezjach: „Nauczycielu dobry, co mam czynić, aby osiągnąć życie wieczne?” (Mk 10,17); XXVI ŚDM w 2011 roku w Madrycie: „Zapuscie korzenie w Chrystusie i na nim się budujcie, umacniajcie się w wierze” (por. Kol 2,7) – *Firmes en la fe*; XXVII ŚDM w 2012 roku w diecezjach: „Radujcie się zawsze w Panu!” (Flp 4,4); XXVIII ŚDM w 2013 roku w Rio

de Janeiro: „Idźcie i nauczajcie wszystkie narody!” (por. Mt 28,19) – *Esperança do amanhecer*; XXIX ŚDM w 2014 roku w diecezjach: „Błogosławieni ubodzy w duchu, albowiem do nich należy królestwo niebieskie” (Mt 5,3); XXX ŚDM w 2015 roku w diecezjach: „Błogosławieni czystego serca, albowiem oni Boga oglądać będą” (Mt 5,8); XXXI ŚDM w 2016 roku w Krakowie: „Błogosławieni miłosierni, albowiem oni miłosierdzia dostąpią” (Mt 5,7) – *Błogosławieni miłosierni*. Warto w tym miejscu wspomnieć o kolejnych XXXII ŚDM w 2017 roku w diecezjach obchodzonych pod hasłem: „Wielkie rzeczy uczynił mi Wszechmocny” (Łk 1,49); XXXIII ŚDM w 2018 roku „Nie bój się, Maryjo, znalazłaś bowiem łaskę u Boga” (Łk 1,30); XXXIV ŚDM w 2019 roku w Panamie: „Oto ja, służebnica Pańska, niech mi się stanie według słowa twego” (Łk 1,38) – *Hágase en mí según tu palabra*; XXXV ŚDM w 2020 roku w diecezjach: „Młodzińcze, tobie mówię, wstań!” (Łk 7,14), a także już zapowiedzianych: XXXVI ŚDM w 2021 roku w diecezjach: „Wstań, bo uczyniłem cię świadkiem tego, co zobaczyłeś” (por. Dz 26,16) oraz XXXVII ŚDM przełożone z 2022 na 2023 rok w Lizbonie: „Maryja wybrała się i poszła z pośpiechem” (Łk 1,39).

Niedosyt po lekturze całości studium, a w szczególności siódmego rozdziału, pozostawia brak odniesień do kwestii finansowych przedsięwzięcia, jakim są ŚDM. W tej części opracowania do całości charakterystyki ŚDM zabrakło informacji, zestawień i nade wszystko komentarzy odnośnie ekonomicznych wymiarów tych wydarzeń. Biorąc pod uwagę grono Autorów i fakt, że w innym miejscu podejmowali oni ten aspekt ŚDM w Krakowie [Seweryn in. 2017; por. Gawęł 2016], to opuszczenie może zaskoczyć czytelnika.

W trakcie lektury zauważono też usterki językowe, gramatyczne, stylistyczne lub niefortunne złożenia i wyrażenia, m.in. „[wydarzeniem] charakterystycznym dla samego siebie” [s. 9], „epicentrum destynacji podróży turystycznych” [s. 13], „epicentrum zarządzania miastem” [s. 18], „ich [pielgrzymek] renesans można wiązać z kultem pontyfikatu Jana Pawła II” [s. 20], „nauka socjologii turystyki podaje” [s. 21], „w czasie 30 lat” [s. 29], w zdaniu o praktyce nawiedzania „grobu z figurą Chrystusa” brakuje frazy: np. „dzień na” [s. 42]; „Jom Jeruzalaim, czyli Dzień Jerozolimy” [s. 49 – ewentualnie: upamiętniający zjednoczenie miasta w 1967 roku], „liczniej” [s. 95], „Wiara katolicka to jedna z największych religii świata” [s. 99 – raczej katolicyzm], „wiarę [w] Jezusa Chrystusa” [s. 99], „Światowe Dni Młodzieży nie są martwym rytuałem, ale wydarzeniem o patrznościowym” [s. 100; podkr. P. P. owszem ten przymiotnik funkcjonuje w opisach ŚDM, jednak w nieco innym dyskursie; por.

Sadowska 2007], „Uczestnicząc w ŚDM, turysta wchodzi w interakcje [...]” [s. 100; podkr. P. P. – raczej uczestnik], „młodzi w swoich krajach” [s. 101], „udał się [na] Błonia” [s. 110]; „Na zakończenie wizyty odbył modlitwę w kaplicy” [s. 110 – modlił się], „w badaniach [pracowników] Katedry Turystyki” [s. 137], zamiast „ilością młodych” powinno być: „liczbą młodych” [s. 144 – poprawnie s. 145]. Zauważono także powtórzenia [s. 37; 53], zapis czcionką pochyłą zamiast prostą [s. 177] oraz nawias zaokrąglony zamiast kwadratowego [s. 84].

We fragmencie, w którym mowa o początkach ŚDM, zamiast „papież” lepiej było podać konkretnie osobę: „Jan Paweł II” [s. 100]. Dla lepszej orientacji czytelników i przy założeniu, że praca ma i będzie miała wartość poznawczą dłużej niż tylko przez 2-3 lata, warto podawać daty lub inne określenia zamiast tych typu: „ostatnie [ŚDM]” [s. 154] w znaczeniu te odbywające się w Krakowie. Małymi literami powinny być zapisane: „Słownik języka polskiego” [s. 32; 175], „krakowskich” [s. 38 – poprawnie s. 72], „papież” [s. 99, *passim*], „światowe” [s. 154], „świata” [s. 175], natomiast dużą literą: „Męki Pańska” [s. 42], „Księgę Rodzaju” [s. 49], „Małopolskiej Drodze św. Jakuba” [s. 73], „Dni Młodzieży” [s. 103].

W adresach bibliograficznych brakuje: nazwisk redaktorów *Słownika języka polskiego, Encyklopedii Krakowa* – red. A. H. Stachowski oraz autorów przekładów na język polski publikacji obcojęzycznych oryginałów. W tym ostatnim przypadku mowa o następujących tłumaczach: Witold Betkiewicz i in. – Babbie 2009; Bożena Mierzejewska, Aleksandra Czeszunist-Cicha, Katarzyna Maleszko – Cattaneo, Trifoni 2010; Joanna Gilewicz – Creswell 2013; Przemysław Piekarski – Frédéric 1998; Joanna Białko – Jepson 2006; Tomasz Jurewicz – Keowyn 1997; Marek Belka (red.) – Kotler 1994; Mirosław Nalazek – Middleton 1994; Waldemar Wesoły – Thiele 1994.

Elementami, które powinny zostać włączone do tak profesjonalnie przygotowanej publikacji naukowej, są: indeks osobowy oraz streszczenie (*Summary*) w języku angielskim i/lub włoskim, hiszpańskim. Można bowiem przypuszczać, że wizerunkiem miasta w kontekście ŚDM będą zainteresowani gospodarze kolejnych tego typu wielkich wydarzeń religijnych [por. De la Cierva 2018].

Wszystkie powyższe uwagi nie zmieniają wyrażonej wcześniej pozytywnej opinii o recenzowanym studium. Autorzy publikacji, odwołując się do specjalistycznego piśmiennictwa naukowego i dowodząc na podstawie przeprowadzonych badań empirycznych, przekonują o znaczeniu wielkich wydarzeń religijnych dla kształtowania wizerunku miasta – w tym przypadku Krakowa. Włączenie do badań rok po

wydarzeniu także mieszkańców Krakowa poszerza perspektywę i grono interesariuszy, dając możliwość wypowiedzi osobom najbardziej zainteresowanym tą społeczno-kulturową miejską przestrzenią. W efekcie tego faktu badania przyniosły ciekawe wnioski, z którymi warto się szczegółowo zapoznać, sięgając po książkę.

Podsumowując powyższe refleksje i opinie po lekturze pracy *Wizerunek miasta w aspekcie wielkich wydarzeń religijnych*, należy zgodzić się z Autorami i żywić wyrażone przez nich we „Wstępie” nadzieje. Wnioski i konkluzje sformułowane w recenzowanym dziele powinny stanowić przesłanki decyzyjne dla władz administracyjnych i samorządowych metropolii, miast dużych i/lub aspirujących do organizacji wielkich wydarzeń – nie tylko tych o charakterze religijnym. Rzetelnie opracowany materiał empiryczny z pewnością powinien zainteresować studentki, studentów, doktorantki i doktorantów różnych kierunków i specjalizacji. Rozważania i wnioski dotyczące kształtowania wizerunku miasta w aspekcie wielkich wydarzeń religijnych, w tym przypadku ŚDM, znajdują z pewnością odbiorców w gronie badaczek i badaczy religii i kultury, teoretyków i praktyków z zakresu marketingu terytorialnego, turystyki kulturowej, religijnej, miejskiej, eventowej, a zatem również Czytelniczek i Czytelników czasopisma „Turystyka Kulturowa”.

Bibliografia:

- Adamczyk J., 2014, *Wokół prawnej definicji sanktuarium*, „Prawo Kanoniczne”, nr 3, s. 65-82
- Bajgier-Kowalska M., Tracz M., 2019, *Wpływ Światowych Dni Młodzieży na rozwój społeczno-gospodarczy Krakowa i okolic*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Geographica”, nr 13, s. 150-165
- Banaszkiewicz M., 2012, *Rosyjska turystyka kulturowa w Krakowie*, „Turystyka Kulturowa”, nr 11, s. 18-31
- Bik J., Stasiak A., 2017, *Światowe Dni Młodzieży w archidiecezji łódzkiej*, [w:] B. Włodarczyk, (red.), *Ruch turystyczny w Łodzi i województwie łódzkim w 2016 roku*, Łódź, s. 145-168
- Bik J., Stasiak A., 2020, *World Youth Day 2016 in the Archdiocese of Lodz: An Example of the Eventization of Faith*, „Religions”, Vol. 11, 503
- Borkowski K., (red.), 2017, *Uczestnicy Światowych Dni Młodzieży w Krakowie w 2016 roku*, „Ruch Turystyczny”, nr 2, Kraków
- Brańka S., 2013, *Postrzegana atrakcyjność Krakowa wśród odwiedzających turystów na tle wybranych miast europejskich*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu”, nr 30, s. 451-464
- Chagas J., 2015, *Podstawowe założenia Światowych Dni Młodych*, przeł. S. Mieszczak, „Pro Sacra Music”, nr 13, s. 45-51
- Cleary A., 2013a, *Pilgrims or Tourists? The Origins of World Youth Day*, „Bulletin of the Christian Research Association”, Vol. 23, No. 2, s. 17-19
- Cleary A., 2013b, *World Youth Day: What difference does it make?*, „Bulletin of the Christian Research Association”, Vol. 23, No. 4, s. 9-12

- Czech F., Korporowicz L., Porębski A., 2016, *Doświadczenia uczestników Światowych Dni Młodzieży w Krakowie w świetle danych uzyskanych w ramach wywiadów jakościowych*, [w:] L. Korporowicz, P. Plichta, (red.), *Mosty nadziei. Jagiellońskie inspiracje dialogu międzykulturowego*, Kraków, s. 229-253
- Czech F., Żaliński A., 2016, *Doświadczenie wspólnoty międzykulturowej. Charakterystyka uczestników Światowych Dni Młodzieży w oparciu o dane uzyskane za pomocą badań ankietowych*, [w:] L. Korporowicz, P. Plichta, (red.), *Mosty nadziei. Jagiellońskie inspiracje dialogu międzykulturowego*, Kraków, s. 255-280
- Dąbrowska M., Piętka A., (red.), 2015, *Św. Jan Paweł II, Benedykt XVI, Franciszek do młodzieży. Listy, orędzia, przemówienia, homilie*, Poznań
- De la Cierva Y. (ed.), 2018, *Megaevents of the Catholic Church: Logbook for organizers and communicators*, Mexico City
- Dowson R., 2017, *Towards a definition of Christian Mega-Events in the 21st Century*, „International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage”, Vol. 5, No. 3, doi:<https://doi.org/10.21427/D7XD8R>
- Dudziak J., 1983, *Prawno-kanoniczna koncepcja sanktuarium*, „Tarnowskie Studia Teologiczne”, t. 9, s. 60-74
- Dużyk-Dyna P., 2016, *Marketing w sporcie: sport w marketingu: młodzi o sporcie 2016*, [w:] K. Nessel, (red.), *Młodzi o sporcie 2016. Marketing w sporcie, sport w marketingu*, Kraków, s. 50-72
- Gawęł Ł., 2016, *Ekonomiczny wymiar Światowych Dni Młodzieży Kraków 2016*, [w:] A. Kozak, P. Pęziński, (red.), *Światowe Dni Młodzieży Kraków 2016. Wybrane wyniki badań*, Warszawa, s. 108-111
- Gonzalez L. T. V., Loreto M. C., Zahra A., 2019, *World Youth Day: Contemporaneous pilgrimage and hospitality*, „Annals of Tourism Research”, Vol. 76, s. 80-90
- Grafińska E., 2018, *The Role and Impact of Transport Services During World Youth Day 2016*, „European Journal of Service Management”, Vol. 26, No. 2, s. 95-102
- Gryszel P., Nawrocka E., 2011, *Systemy kształtujące wizerunek obszaru recepcji turystycznej*, „Ekonomiczne Problemy Usług”, nr 75, s. 49-59
- Halter N., 2013, *The Australian Catholic Church and the Public Sphere: World Youth Day 2008*, „Journal of Religious History”, Vol. 37, No. 2, s. 261-282
- Hepp A., Krönert V., 2009, *Religious Media Events: The Catholic ‘World Youth Day’ as an Example for the Mediatization and Individualisation of Religion*, [w:] N. Couldry, A. Hepp, F. Krotz (eds.), *Media Events in a Global Age*, London, s. 265-282
- Jackowski A. i in., 2016, *Światowe Dni Młodzieży Kraków 2016*, „Alma Mater”, nr 186, s. 16-29
- Jackowski A., 2001, *Łagiewniki in the System of Poland’s and the World’s Pilgrimage Centres*, „Peregrinus Cracoviensis”, nr 11, s. 143-152
- Jackowski A., Sołjan I., 2010a, *Rozwój sanktuarium Miłosierdzia Bożego w Krakowie-Łagiewnikach i jego wpływ na przemiany przestrzenno-funkcjonalne dzielnicy Łagiewniki i Borek Fałęcki*, [w:] S. Ciok, P. Migoń, (red.), *Przekształcenia struktur regionalnych : aspekty społeczne, ekonomiczne i przyrodnicze*, Wrocław, s. 419-429
- Jackowski A., Sołjan I., 2010b, *Zasięg oddziaływania orędzia miłosierdzia na podstawie ruchu pielgrzymkowego do Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Krakowie-Łagiewnikach*, [w:] F. Ślusarczyk, (red.), *Promieniowanie orędzia miłosierdzia. Dziesięć lat po kanonizacji Siostry Faustyny*, Kraków, s. 135-155

- Jankowski A., Stachowiak L., Romaniuk K., (red.), 2000, *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych ze wstępem i komentarzami*, przeł. W. Borowski i in., Poznań
- Kalinowska-Żeleźnik A., Lusińska A., 2011, *Spotkanie jako narzędzie przelamywania barier międzykulturowych na przykładzie Światowych Dni Młodzieży*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego Ekonomiczne Problemy Usług”, nr 65, s. 139-149
- KEP [Konferencja Episkopatu Polski], 1986, *Mszał rzymski dla diecezji polskich*, Poznań
- Kieca M., Kleska Ł., 2017, *Światowe Dni Młodzieży. Fenomen kulturowo-religijny*, Warszawa
- Komusińska J., 2015, *Impact of Euro 2012 on the Perceived Attractiveness of Kraków Among Foreign Tourists*, „Folia Turistica”, nr 37, s. 187-204
- Kozak A., Pęziński P., (red.), 2016, *Światowe Dni Młodzieży Kraków 2016. Wybrane wyniki badań*, Warszawa
- Kusiak P., 2017, *Polskie konflikty polityczne w cieniu Światowych Dni Młodzieży 2016. Wybrane problemy*, [w:] M. Kieca, Ł. Kleska, *Światowe Dni Młodzieży. Fenomen kulturowo-religijny*, Warszawa, s. 147-171
- Labendowicz S., 2016, *Ewangelizacyjno-wspólnotowe przesłanie Światowych Dni Młodzieży*, „Roczniki Teologiczne”, t. 63, nr 11, s. 23-57
- Liro J., 2013, *Znaczenie Sanktuarium Miłosierdzia Bożego i Centrum Jana Pawła II „Nie lękajcie się” w kształtowaniu funkcji pielgrzymkowej Krakowa*, [w:] R. Pawłusiński, (red.), *Współczesne uwarunkowania i problemy rozwoju turystyki*, Kraków, s. 385-392
- Mandes S., Sadłoń W., 2018, *Religion in a Globalized Culture: Institutional Innovation and Continuity of Catholicism. The Case of World Youth Day*, „Annual Review of the Sociology of Religion”, Vol. 9, s. 202-221
- Mason M., 2010, *World Youth Day 2008: What did we gain? What did we learn?*, „Australasian Catholic Record”, Vol. 87, No. 3, s. 334-348
- Mikos von Rohrscheidt A., 2016a, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, wyd. 3, Poznań [wyd. 1, Gniezno 2008; wyd. 2, Poznań 2010]
- Mikos von Rohrscheidt A., 2016b, *Analiza programów imprez turystycznych jako podstawa typologii uczestników turystyki religijnej*, „Folia Turistica”, nr 39, s. 65-99
- Mróz F., 2000, *Szlakiem św. s. Faustyny Kowalskiej*, „Peregrinus Cracoviensis”, nr 9, s. 23-39
- Mróz F., 2001, *Following St. Faustina Kowalska's rout*, „Peregrinus Cracoviensis”, nr 11, s. 25-41
- Mróz Ł., 2012, *Droga św. Jakuba Via Regia. Geneza i rozwój (ze szczególnym uwzględnieniem odcinka w województwie podkarpackim)*, „Peregrinus Cracoviensis”, nr 23, s. 73-90
- Muolo M., 2015. *Pokolenie Światowych Dni Młodzieży*, przedm. S. Ryłko, wstęp M. Bedeschiego, przeł. M. Masny, Kraków
- Narbona J., Arasa D., 2018, *Mass religious events as opportunities for tourism promotion. An analysis of users' visits to the website of World Youth Day 2016 in Krakow*, „Church, Communication and Culture”, Vol. 3, No. 3, s. 379-388, DOI: 10.1080/23753234.2018.1540911
- Niedźwiedz A., 2006, *Kraków – „miasto papieskie”. Analiza symboliki i mitologii przestrzeni miejskiej*, „Journal of Urban Ethnology”, nr 8, s. 25-45
- Niedźwiedz A., 2017a, *Framing the Pope within the Urban Space: John Paul II and the Cityscape of Kraków*, [w:] V. Hegner, P. J. Margry, (eds.), *Spiritualizing the City: Agency and Resilience of the Urban and Urbanesque Habitat*, London–New York, s. 81-101

- Niedźwiedź A., 2017b, *Globalny katolicyzm w polskiej scenografii – ŚDM 2016 w Krakowie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego Prace Etnograficzne”, t. 45, z. 3, s. 277-297
- Niedźwiedź A., 2019, *Global Catholicism, Urban Heritage, National Politics: The 2016 World Youth Day in Kraków*, „Etnografia Polska”, t. 63, z. 1-2, s. 185-204
- Niemczyk A., 2017, *Wielkie wydarzenia jako narzędzie komunikacji marketingowej miast*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie”, z. 8, cz. 3, s. 123-138
- Niemczyk A., 2018, *The City Assessed by Residents and Tourists a Year after a Religious Mega-Event (Study Case: World Youth Day in Cracow, Poland)*, „Barometr Regionalny. Analizy i Prognozy”, t. 16, nr 3, s. 35-42
- Norman A., Johnson M., 2011, *World Youth Day: The creation of a modern pilgrimage event for evangelical intent*, „Journal of Contemporary Religion Vol. 26, No. 3, s. 371-385
- Paliś B., 2015, *Rynek przemysłu spotkań a ewolucja wizerunku miasta na przykładzie Krakowa*, „Marketing i Zarządzanie”, nr 40, s. 55-69
- Panuś T. 2017, *Religijny portret młodego uczestnika Światowych Dni Młodzieży 2016*, „Polonia Sacra”, nr 4, s. 61-76
- Pawlina A., Pilch K., 2014, *Starzenie się społeczeństwa jako wyzwanie dla miast w XXI wieku. Pomiar wizerunku Krakowa jako age friendly city*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie”, nr 7, s. 95-110
- Pfadenhauer M., 2010, *The eventization of faith as a marketing strategy: World Youth Day as an innovative response of the Catholic Church to pluralization*, „International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing”, Vol. 15, No. 4, s. 382-394
- Plezia P., 2009, *Droga św. Jakuba: Korczowa–Przemysł–Rzeszów–Tarnów–Kraków*, [w:] I. Hodorowicz, F. Mróz, (red.), *Pielgrzymi na Drodze św. Jakuba. Przeszłość i teraźniejszość*, Kraków, s. 105-108
- Plichta P., 2014, *Rodzina wizytówką miasta. Przypadek Krakowa*, „Pogranicze. Studia Społeczne”, t. 24, s. 97-116
- Połowianiuk J., Składanowski M. Syczewski T., Mielnicki K., (red.), 2017a, *Młodzież i doświadczenie wiary. Dialog w kontekście Światowych Dni Młodzieży w Krakowie*, Lublin
- Połowianiuk J., Składanowski M. Syczewski T., Mielnicki K., (red.), 2017b, *Młodzież. Wartości. Kultura. Dialog w kontekście Światowych Dni Młodzieży w Krakowie*, Lublin
- Połowianiuk J., Składanowski M. Syczewski T., Mielnicki K., (red.), 2017c, *Młodzież i przesłanie Kościoła. Dialog w kontekście Światowych Dni Młodzieży w Krakowie*, Lublin
- Prylińska M., 2011, *Kształtowanie wizerunku miejsca wśród różnych grup docelowych na przykładzie produktu turystycznego „Dziedzictwo kultury żydowskiej w Krakowie”*, „Państwo i Społeczeństwo”, nr 1, s. 119-131
- Prylińska M., Klimek T., 2011, *Żydowski Kraków jako arena przewodnickich działań na styku kultur. Kształtowanie wizerunku miejsca wśród turystów oraz mieszkańców Krakowa*, [w:] Z. Kruczek, (red.), *Piloci i przewodnicy na styku kultur*, Kraków, s. 71-82
- Przyczyna W., 2017, *Nauczanie papieża Franciszka o uchodźcach podczas Światowych Dni Młodzieży w Krakowie w relacjach dziennikarzy katolickich portali internetowych*, „Polonia Sacra”, nr 4, s. 5-16
- Rapacz M., Kaszowski L., 2001, *The Development Perspectives of the Sanctuary of God's Mercy in the District of Łagiewniki in Cracow*, „Peregrinus Cracoviensis”, nr 11, s. 167-172

- Rymarz R., 2007, *The Impact of World Youth Day: A Twelve Month Follow-up of Under 18 Australian WYD 2005 Participants*, „Australasian Catholic Record”, Vol. 84, No. 4, s. 387-400
- Rymarz R., 2020, *Teacher pilgrims at World Youth Day: a preliminary examination*, „Journal of Beliefs & Values”, Vol. 41, No. 3, s. 331-341
- Rysz S. J., 2016, *Światowe Dni Młodzieży '2016 – analiza zagrożeń i szacowanie ryzyk populacyjnych. Studium na przykładzie województwa podkarpackiego*, „Humanities and Social Sciences”, Vol. 23, nr 1, s. 105-122
- Sadowska M., 2007, *Światowe Dni Młodzieży – Opatrznościowe wydarzenia dla Kościoła i świata*, [w:] H. Tomasik, (red.), *Z młodzieżą do Chrystusa*, Siedlce, s. 159-163
- Seweryn R., 2014, *Rola innowacyjnych produktów turystycznych w kreowaniu wizerunku obszaru recepcji (na przykładzie Podziemi Rynku Głównego w Krakowie)*, „Handel Wewnętrzny”, nr 6, s. 299-312
- Seweryn R., 2017a, *Demograficzno-geograficzne determinanty oceny bezpieczeństwa w turystyce (na przykładzie badań uczestników ŚDM Kraków 2016)*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie”, z. 8, cz. 3, s. 29-44
- Seweryn R., 2017b, *Uczestnicy megawydarzenia – Światowych Dni Młodzieży. (Nie)typowa grupa turystów w Krakowie w 2016 r.*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 473, s. 507-518
- Seweryn R., 2018, *Motivations of volunteers and their role in the tourist promotion of the location of World Youth Day (on the example of Krakow)*, „Ekonomiczne Problemy Turystyki”, nr 1, s. 139-147
- Singleton A., 2011, *The impact of World Youth Day on religious practice*, „Journal of Beliefs & Values”, Vol. 32, No. 1, s. 57-68
- Socha P., 2000, *Rozwój kultu Bożego Miłosierdzia w Polsce i na świecie*, „Peregrinus Cracoviensis”, nr 9, s. 111-144
- Socha P., 2001, *Development of the Worship of Divine Mercy in Poland and Abroad*, „Peregrinus Cracoviensis”, nr 9, s. 111-142
- Soljan I., Matlak H., 2001, *Pilgrimages to the Shrine of the Divine Mercy at Cracow-Łagiewniki*, „Peregrinus Cracoviensis”, nr 11, s. 153-162
- Stachowska E., 2016, *Event sacrum i młodości, czyli Światowe Dni Młodzieży w Polsce*, „Przegląd Religioznawczy”, nr 2, s. 129-148
- Stala J., Guzik P., (eds.), 2018, *World Youth Day 2016 Krakow. The School of Faith and Humanity*, Kraków
- Stala J., Porębski A., (eds.), 2016, *World Youth Days. A Testimony to the Hope of Young People*, Kraków
- Szczodry M., 2016, *Program formacyjny polskiej młodzieży w kontekście przygotowań do Światowych Dni Młodzieży Kraków 2016*, „Studia Paradyskie”, t. 26, s. 219-238
- Tutak M. J., 2018, *Młodzież w świetle badań uczestników światowych Dni Młodzieży w Krakowie*, „Studia Katechetyczne”, nr 14, s. 233-242
- Wierzbieniec W., 2014, *Santiago de Compostela – miasto pielgrzymów i turystów w czasie IV Światowych Dni Młodzieży. Kiedy turysta staje się pielgrzymem?*, [w:] P. Roszak, W. Rozykowski (red.), *Camino Polaco. Teologia – sztuka – historia – teraźniejszość*, t. 1, Toruń, s. 121-131

Źródła internetowe:

- BIP MK, Biuletyn Informacji Publicznej Miasta Krakowa, 2014, *Oficjalne wyniki referendum*, 26.05.2014, [online:] https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=60751, 20.10.2020

Seweryn R., Berbeka J., Borodako K., Niemczyk A., 2017, *Ekonomiczny wpływ Światowych Dni Młodzieży Kraków 2016 na gospodarkę miasta*, Kraków, [online:] <http://www.mot.krakow.pl/media/badanie-ruchu-turystycznego/ekonomiczny-wplyw-sdm-na-gospodarke-miasta-2016.pdf>